

**Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Высшая школа экономики и бизнеса
Кафедра менеджмента и маркетинга**

МОНОГРАФИЯ

**посвящена 80-летию Казахского национального
университета имени аль-Фараби**

*Қазақстанның әлемде ең жоғары дамыған 30 мемлекеттерінің
қатарына кіру үдерісі: мәселелер және оларды шешу
мүмкіншіліктері*

*Процесс вхождения Казахстана в число 30-ти высокоразвитых
государств мира: проблемы и перспективы их решения*

*The process of entering of the Republic of Kazakhstan into 30
highly developed countries of the world: challenges and prospects for
their solutions*

АЛМАТЫ 2014

УДК 330
ББК 65
П 84

Редакторы: д.э.н., профессор Мухтарова Карлыгаш Сапаровна,
к.э.н., доцент Купешова Сауле

П 84 Процесс вхождения Казахстана в число 30-ти высокоразвитых государств мира: проблемы и перспективы их решения. Монография посвящена 80-летию Казахского национального университета имени аль-Фараби: Монография./Под.ред. Мухтаровой К.С., Купешовой С.Т.- Алматы: Казахский национальный университет имени аль-Фараби 2014. – 300 стр.

ISBN 978-601-04-0418-2

Коллективная монография разработана профессорско-преподавательским составом Высшей школой экономики и бизнеса КазНУ имени аль-Фараби в рамках реализации Послания Президента народу Казахстана «**Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее**».

Монография включает материалы международного круглого стола «Процесс вхождения Казахстана в число 30-ти высокоразвитых государств мира: проблемы и перспективы их решения», посвященная 80-летию Казахского национального университета имени аль-Фараби, научно-методические статьи преподавателей, магистрантов и докторантов Высшей школы экономики и бизнеса.

Предназначена для широкого круга читателей.

ISBN 978-601-04-0418-2

Кафедра «Менеджмент и маркетинг», 2014

Глава 2 ПЕРЕХОД НА ИННОВАЦИОННЫЕ РЕЛЬСЫ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КАЗАХСТАН

- ✓ Шеденов У.К.
**Аграрлық саланы мемлекеттік реттеу және оның
әдістері 85**
- Тумбай Ж.О.
**Формирование современной инфраструктуры как фактор
развития АПК Казахстана 92**
- Smagulova G.S.
Competitiveness of the Region: factors and assessment 95
- Жаксыгулова Г.К.
**Методические аспекты экономического анализа состояния
свеклосахарного производства 99**

Глава 3 СОЗДАНИЕ НАУКОЕМКОЙ ЭКОНОМИКИ- ГЛАВНАЯ МАГИСТРАЛЬ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

- Аширбекова Л.Ж.
**Наукоемкая экономика – как фактор устойчивого
развития Казахстана 106**
- Купешова С.
**Қазақстан Республикасында инновациялық
ифрақұрылымды қалыптастыру мен ұйымдастыру
мәселелері 113**
- Тажиева С.К.
**Механизм развития инновационной деятельности
в Казахстане 120**
- Асқаров Ғ.А.
**Инновациялық экономиканы жүзеге асырудағы
шетелдік тәжірибе 125**

Глава 2 – ПЕРЕХОД НА ИННОВАЦИОННЫЕ РЕЛЬСЫ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КАЗАХСТАНА

АГРАРЛЫҚ САЛАНЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ӘДІСТЕРІ

Шеденов Ө.Қ.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

*Экономика және бизнес жоғары мектебінің
«Менеджмент және маркетинг» кафедрасының
э.ғ.к., профессор, ХАА-ның академигі*

Ауылшаруашылық саласы – бұл материалдық саланың басы. Ауыл дамымаса адам қоғамы өспейді. Қаланы асырайтын ауыл. Сондықтан да мемлекетте ауылшаруашылығына ерекше көңіл бөлінеді. Дүниежүзінде халқы ауыл шаруашылығының түрлі салаларымен айналыспайтын бірде-бір ел жоқ. Ауыл шаруашылығының барлық жерге таралуы оның алуан түрлілігіне байланысты. Ғалымдар шамамен оның 50-ге жуық түрін бөліп көрсетеді. Қазіргі мәдениет бойынша дүниежүзінде бұл салада шамамен 1,3 млрд- тан астам адам еңбек етеді, оған ауыл шаруашылығындағы шаруа отбасыларын қосатын болса, онда ол көрсеткіш 2,6 млрд адамға жетеді. Еңбекке жарамды ер адамдардың ауыл шаруашылығындағы үлесіне сәйкес елдер индустриялы, постиндустриялы және аграрлы болып жіктеледі. Дүниежүзінде экономикалық белсенді халықтың 46 %-ы осы салада еңбек етеді.

Аграрлық сала елімізде де маңызды рөлге ие екендігі баршамызға мәлім. Аграрлық саланың дамуы халықты азық - түлікпен қамтамасыз етудің деңгейін арттырады. Аграрлық сала мемлекет тарапынан реттеліп отырады, яғни елде аграрлық саясат жүргізіледі. Аграрлық өндірісті мемлекеттік реттеу – бұл ауыл шаруашылық өнімдерін, шикізаттарын және азық-түлік өндіруге, өңдеуге және оларды өткізуге, сондай-ақ тауар өндірушілердің өндірістік – техникалық қамтамасыз етілуіне мемлекеттің экономикалық әсері болып табылады.

Аграрлық сектордағы мемлекеттің рөлін көрсетуде

С.В.Киселев «Аграрлық секторды реттеуде және қолдауда бәсеке рөлде, нарықтық экономиканың теориясы мен практикасы тудырған реттеу тетіктерін қолданатын мемлекет болуы қажет» деп көрсетсе, қазақстандық ғалым Ғ.Қалиев «Мемлекет – дағдарыстың жағдайлар тереңдеген өтпелі кезеңде ауылшаруашылық өндірісін дамыту шарттарын анықтауда маңызды рөл атқарады» деп тұжырымдайды. Өркениетті елдердің барлығында да экономикада мемлекеттік басқару жасалып, ол реттеліп отырады. Сондықтан да халық шаруашылығын реттеу үлкен экономикалық тиімді нәтиже береді. Мемлекеттің агробизнес жүйесіне араласуының қажеттілігі мемлекеттік бақылау мен реттеуге жататын негізгі факторлармен анықталады. Ең алдымен, мемлекеттік реттеу шаралары экономикалық саясатпен тығыз байланыста болғандықтан, өздерінің әлеуметтік және экономикалық маңызы бойынша олар әртекті болып келеді және қоғамдық пікірмен әртүрлі қабылданады. Экономикалық дамудың әртүрлі кезеңдерінде бұл шаралар ауысып отыруы мүмкін. Бірақ олардың мәні тұрақты болып қалады. Сондай-ақ олар көп жылғы тәжірибеде сыналып, көпшілігі дамыған елдердің күнделікті қызметіне кірісіп кеткен және қазіргі жағдайда рыноктық экономикалық теорияның тиісті тарауларының негізін құрайды. Сонымен қатар, кейбір шаралар қалыптасқан саяси және әлеуметтік конъюктураның әсеріне ұшырады.

Халықтың азық-түлікпен қамтамасыз етілуінің төмендеуіне жол бермеу. Дағдарыстан шығуға алғышарттар жасау, ауыл шаруашылығы және экономиканың басқа салалары жұмысшыларының табыс дәрежелерін қалпына келтіру және азық – түлік рыноктарын қалыптастырып жұмыс істету, қаржыландыру, несие беру, сақтандыру және салық салу, сыртқы экономикалық қызметтерді жүзеге асыруда отандық тауар өндірушілердің мүддесін қорғау, ауыл шаруашылық ғылымын және ауылдағы әлеуметтік саланы дамыту сияқты басты бағыттарда жүзеге асуы тиіс. Сондай – ақ шаруашылық өнімдері, шикізаттары және азық-түлік рыноктарын дамыту аграрлық өндіріс саласында еңбек етуші тауар өндірушілерге өнімдерін өткізуге мүмкіндік жасау, кепілдік беру арқылы іске асуы тиіс. Өнімді, шикізатты және азық- түлікті өткізудің рыноктық жүйесін қалыптастыруға мемлекеттік басқару органдары жауапты.

Аграрлық саясат – бұл ауылшаруашылық өндірістің тиімділігін арттыру мен аграрлық сектор өкілдерінің мүдделерін қорғауға бағытталған мемлекеттің стратегиялық концепциясы.

- Аграрлық саланы реттеу және қолдауда бәсеке реттеу жүйесінің бір құрамдас бөлігі болып табылады. Мемлекеттің аграрлық секторды реттеу келесідей көрініс табады:
- 1) Реттеу органдарының экономикалық субъектілерге немесе заң құжаттары, қаржы қолдауы, органды құруға араласу және басқару жүйелеріне мемлекеттік органдардың өкілдерін тартып алу негізінде іске асырылады;
 - 2) Агроөнеркәсіп секторын реттеудегі басты құралдардың бірі – баға реттегіші болып есептеледі. Мемлекет басқару органдары нарықтық баға динамикасын қадағалап, жағымсыз тұтынушыларға және өндірушілерге жағдайларды болдырмау шараларының жүйесін іске асырылуына күш салады немесе өнімдерге ең жоғарғы, төменгі баға деңгейлерін белгілеп өнім бағаларының өсу аралықта болуына бағыт береді. Бұл қызметтерді іске асыруда мемлекет нарық процестеріне басқа субъектілермен бірдей сатып алу, өткізу операцияларын жасайды. Мемлекет анықтаған бағалар өкілдеріне, фермерлерге ескертпелік мақсатында қызмет атқарады;
 - 3) Өндіріс пен өнім көлемдерін қадағалау. Бұл мақсатта мемлекет өндіріс көлемдеріне, егіс көлемдеріне, өнімдерді сату көлемдеріне квота қолданылады;
 - 4) Аграрлық сала өндірісін реттеу жүйесінде кең қолданылатын реттегіштердің бірі болып бағдарламалар дамытуға ынталандыруға, шаруашылық механизмін жетілдіруге, қаршаған ортаны қорғауға бағытталады;
 - 5) Фермерлік шаруашылықтарға күшті нысаналы қаржы көмегі көрсетіледі;
 - 6) Ауыл шаруашылығы реттеуде тиімді құрал болып заң жүйелері есептеледі. Көптеген дамыған елдерде әрбір 5 жыл сайын ауыл шаруашылығын реттеу заң құжаттары шығарылады. Бұл заңдарда аграрлық саясаттың негізгі бағыттары шеңберлері анықталады;
 - 7) Сала дамуын реттеудегі басты объектілердің бірі болып ғылыми – техникалық прогресс есептеледі. Ауыл шаруашылық техникасының дамуы, өндірісті қазіргі заманғы техника құралдарымен қамтамасыз етілу жағдайы мемлекеттік қадағалауында болады.
- Ауыл шаруашылығын реттеу жүйелері бірнеше ондаған, жүздеген жылдар негізінде қалыптасқан және келесідей

- жеке қожалықтар пайдаларын реттеу
- баға қалыптасуын реттеу
- бюджетті қаржыландыру, көмек көрсету
- несие-салық жүйелерін және ауыл шаруашылығы

өнімдерінарығын тұрақтандыру.

Жалпы дамыған елдерде ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеу келесіден тұрады:

- 1) аграрлық сфераның әлеуметтік – экономикалық дамуы
- 2) халықтың тұрмыс жағдайын жақсарту
- 3) бюджеттік мүмкіндікпен байланысты түрлі өндіріс құралдар жиынтығын қолдану.

Ауыл шаруашылық өнімдерін өндіріп қоюдың, өзі жеткілікті. Оны сақтап, сапалы түрде өңдегеннен кейін халыққа жеткізу керек. Ауыл шаруашылығы бұл мәселелерді басқа салалармен көмегінсіз шеше алмайды. Сондықтан оның қажеттіліктерін қамтамасыз етіп, өнімдерін өңдейтін өнеркәсіп өндірістері мен ауыл шаруашылығының арасында тікелей байланыс қалыптастыру керек. Басқаша айтқанда, агроөнеркәсіп кешені (АӨК) пайда болды.

Агроөнеркәсіптік кешеннің негізгі мақсаты - халықты өмір сүруімен, ал өнеркәсіптік қажетті шикізатпен қамтамасыз ету.

Агроөнеркәсіптік кешеннің негізгі міндеті – еңбек өнімділігін көтеруді, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және агроөнеркәсіптік кешендердің экспорттық әлеуетін күшейту.

АӨК құрамында үш негізгі буын бар.

1. АӨК-ке қызмет көрсететін, оны техникалық жағынан жаңартып, жаңа технологиялармен қамтамасыз ететін салалар құрайды.
2. ауыл шаруашылығы.
3. тамақ және жеңіл өнеркәсіптері.

Өсімдік шаруашылығы саласын дамытуда, Қазақстан аумағында ірі астық экспорттаушылардың алғашқы ондығына кіреді. Қазақстанның астығы әлемнің 70-тен астам еліне жеткізіледі. Қазақстан астықты импорттаушы негізгі мемлекеттер ТМД, Таяу Шығыс, Солтүстік Африка және Еуропалық одақ елдері болып есептеледі. Сонымен бірге Қазақстан бау-бақша өнімдерін, сұйық май, жеміс-жидек, жүзім, қант қызылшасын және картоп өндіреді. Алғашқы бізде экспорттау шикізат күйінде іске асады. Өнімді алғаннан кейін оны өңдеп, дайын өнім шығару әлі де болса артта қалған. Елімізде аграрлық кешенді дамыту туралы сөз болғалы қаншама уақыт өтті. Дегенмен қол жеткізген оң нәтижелер саны аз. Мысалы,

өнімдерін құрып, дамытамыз деген шұт бастама болған. Бірақ оны жүзеге аспай тұр. Мақта өсіруден бастап, оны жиып алу, тигізу, жіп, мата, киім тигу сияқты процестер орын алып, еліміздің өнеркәсібі дамуы керек болатын. Бірақ, басталған іс аяқсыз қалып қалуда.

Мал шаруашылығы аграрлық экономикалық сектордың ірі саласы болып есептеледі. Мал жайылым жерлер мен табиғи-экономикалық жағдайдың қолайлы болуы мал шаруашылығының дамуына жақсы негіз жасап отыр. Мал шаруашылығы саласында жүргізілген мемлекеттік саясаттың нәтижесінде малдардың құстардың барлық түрлерінің көбейуі, олардың өнімділігін арттыруға бағытталған тұрақты даму байқалуда. Әрине, мал санын көбейту жақсы, бірақ мал шаруашылығын кешенді түрде дамытсақ, оған пайдасы мол болар еді. Шетелден мал әкелінді, оған бюджеттен қаншама қаражат бөлінді, бірақ сол малдарды әкелетін елдер олардың біздің климатқа, жағдайларға бейімделіп, жерсініп кете алмайтындығын ойламағандары жанға батады. Малды өсіруден алынатын өнімдерді ары қарай өңдеу, қысқаша айтқанда «өнімнен киімге» дейінгі процесті жүзеге асыру арқылы жеңіл өнеркәсіпті дамытуға болады. Бізде ақсап тұрған осы, яғни кешенді түрде дамытуға қол жеткізе алмай отырғандығымыз.

Үкімет тарапынан қабылданған бағдарламалар бізге келесідей нәтижелерге бағыт береді: аграрлық индустрия елдің экономикасында, солтүстігінде, оңтүстігі мен шығысында дамитын болмақ. Агроөнеркәсіптік кешен мен балық шаруашылығының дамуы өнеркәсіптерін орналастыру шикізат көздеріне де, ірі компанияның өткізу нарықтарына да бағдарланатын болады. Астана мен Алматы қалаларының айналасында азық-түлік белдеулерін орналастыру басымдыққа ие болады. Агроөнеркәсіп кешенінің өндіріс пен өтті тереңдете өңдеуге бағытталған негізгі өндірістері солтүстік өңірлерде орналастырылатын болады. Салалық орталықтары: Петропавл, Қостанай, Көкшетау, Шымкент, Тараз, Талдықорған, Алматы, Қызылорда, Атырау.

Мемлекет тарапынан АӨК салаларының басым бағыттарында өндірістік қуаттылықтар салуға не қолданыстағыларын дамытуға бағытталған инвестициялық салымдар кезінде жұмыстарды (құрылыс – монтаждау жұмыстары, жабдықтар, ауыл шаруашылығы және арнайы техникалар сатып алу) ішінара мемлекеттік қолдау енгізілетін болады. Қолдау бағыттары:

жемістерді, жидектер мен көкөністерді қайта өңдеу, сіт комбикормға сүт зауыттары және тері мен жүн өңдеу зауыттары;

2. Жайылымдық мал шаруашылығы үшін жайылымдармен суландыру инфрақұрылымын салу және жаңғырту;

3. Сүт-тауарлы фермаларды салу және жаңғырту;

4. Етті және жұмыртқа бағытындағы құс фабрикаларын салу және жаңғырту;

5. Ірі қара мал асыл тұқымды репродукторларын салу және жаңғырту;

6. Ірі қара мал бордақылау алаңдарын салу және жаңғырту;

7. Жылыжай құрылыстарын салу және жаңғырту;

8. Жаңа астық терминалдарын және астық сақтау сыйымдылықтарын салу және қолданыстағыларын кеңейту;

9. Тамшылатып суару жүйесін енгізу;

10. Жанұя мал шаруашылығы фермаларын құру және дамыту.

Қазақстанда аграрлық саясат жүргізу қолға алынғанымен, ал бұл кез келген саясат жүргізуде маңызға ие, себебі әрбір аймақ халқының әлеуметтік жағдайы әр түрлі. Ауылшаруашылығы саясаты қанша жақсы жүргізіліп жатқан аймақ болғанымен, халық саны аз, ауылшаруашылығына қолайлы жағдай болғанымен, он жерде сала дамымай қалған, себебі жұмыс күші жетіспейді.

Жұмыс күші жетіспеушілігімен қатар, еңбек өнімділігі төмен деңгейде. Білікті мамандардың жетіспеушілігі байқалады, себебі білікті мамандар ауылға барып жұмыс істеуден бас тартады. Екінші жағынан, техника – технологиялық жетіспеушіліктер бар. Соның нәтижесінде аграрлық сала өз деңгейінде дамымай келеді.

Ал төмен өнімділік, жетіспейтін техника, біліксіз жұмыс күші сияқты факторлардың нәтижесінде әрине, сапасы төмен алынады. Ал ол әлемдік нарықта бәсекеге қабілетті бола алады ма? Әрине, жоқ.

Міне осындай мәселелер елімізде шешілуі қажет және де бұл қолға алынып, мемлекеттік бағдарламалар жүзеге асырылып жатыр. Нәтижесін болашақта көре жатармыз.

Ал енді, шетелдік тәжірибені қарастырып көрейік. Жапония, Швеция, Финляндия мен Норвегияда үкімет өкілдері мен ауыл шаруашылық кооперативтері арасында келісімдер арқылы аграрлық саясаттың ауылшаруашылық өнімдеріне баға дәрежесін реттеу,

субсидиялау сияқты негізгі мәселелер шешіледі. Бірқатар технологиялық таза өнімдер өндірісін қамтамасыз етуші елдер қамтыған босатылады.

Данияда кооперативтік кәсіпорындар қызметінің барлық түрлеріне пайдаға салық салудың жеңілдіктерін пайдаланады. Егер және тұлғаларға пайдаға салық 50% –ті құраса, кооперативтерге – 10% болып табылады.

Канадада фермерлік шаруашылықтарда табысы 100-ден 1000 долларға дейін фетмерлер оның көлеміне қарай жылына 1-ден 2,5 мың долларға, яғни 1%-тей салық төлейді. АҚШ-та және Швецияда фермерлік табыстарға бірдүркін салық салу принципі қолданылады.

Дамыған елдерде фермерлер мен ауыл шаруашылық кооперативтерін несиелеудің мықты жүйесі арқылы, ауыл шаруашылық өндірісін реттеу жүзеге асырылады. Сондай – ақ құрғақшылық, су тасқыны немесе басқада апатты жағдайларда шаруалар сақтандыру несиелік ауыл шаруашылық қорларының көмебінен жабылады. Қазіргі кезде ауыл шаруашылығын несиелеудің дамыған секторы дәстүрлі емес секторлары болып табылады олар фермерлер шаруашылықтар үшін ресурстарды жеткізушілер немесе фермерлерге қажетті жабдықтарды өндірушілер. Кредиторлар клиенттерімен жұмыс іздеуде жаңа әдістерді тағайындайды. Кредиттік инспекторлар клиенттерінің фермаларына барады, сонымен бірге клиентпен өз ара әрекет және ішкі кеңселік қызметке кететін уақыт шығындарын азайту технологиясын іздеуді жаңағырады.